

JESZENSZKY GÉZA

A BALTI ÁLLAMOK ÉS A MAGYAR POLITIKA

■ A Szovjetunió nem volt valódi föderáció, 15 „szocialista szovjet köztársasága” a szuverenitásnak csupán néhány külsőségével rendelkezett, például külön (de nem önálló) kommunista pártjuk volt, élén egy főtitkárral. A műveltebb magyarok tudták, hogy a három balti szovjetköztársaság Lenin forradalmát kihasználva önálló államként jött létre (Litvánia esetében született újjá) 1918-ban. A még műveltebbek azt is tudták, hogy területükön is véres polgárháború folyt a „vörösök” és a „fehérek” között, de ha a „fehér” cári tábornokok győztek volna, kérdés, hogy a baltiak meg tudták volna-e őrizni friss függetlenségüket.

A két világháború között bebizonyították, hogy kis területük és lélekszámuk ellenére nemcsak képesek az önálló állami létre, hanem természeti erőforrások nélkül, döntően agrárországként is elfogadható életszínvonalat tudtak biztosítani lakosságuknak. Ebben szerepet játszott, hogy nem volt hagyományos uralkodó osztályuk (mert az vagy német vagy orosz volt, illetve a litvánoké a századok során „ellengyelesedett”), jelentős vagyoni különbségek nem terhelték a társadalmat sem örökletes úton, sem a politikai hatalmat kihasználva. A parasztság körében sikeresen elterjedt szövetkezeti mozgalom komoly visszhangot váltott ki Magyarországon, különösen a „falukutatók,” a népi írók körében. Kodolányi János számos írásában mutatta be a finn és észti modellt. Európa és Magyarország közvéleményében a három balti nép Sztálin által a Hitler–Sztálin-paktum titkos záradéka alapján két lépcsőben, 1939–1940-ben történt bekebelezése méltán váltott ki figyelmet és fölháborodást, bár a világháború eseményei már elhomályosították az 1940 augusztusában befejezett annexiót. Ami az ezt követő hónapokban történt, arról ma is alig tud valamit a világ. A megszállást követően az NKVD, a szovjet titkosrendőrség – a nálunk a magyar '56-ból ismert Szerov irányításával – azonnal megkezdte a diktatúra kiépítését és a nemzeti tudat megtörését. Tömeges letartóztatások, kivégzések és a Gulag-táborokba elhurcolás volt a módszer mindenütt. Egy év alatt Észtországból legalább hatvanezer, Lettországból harmincöt ezer és Litvániából harmincezer ártatlan áldozata volt az önkénynek. Nem csoda, hogy a Szovjetuniót 1941. június 22-én megtámadó náci Németországban a baltiak először felszabadítót láttak. A visszavonuló szovjet hatalom a börtönben tartott politikai foglyok százait olyan leírhatatlanul borzalmas módon kínozta meg meggyilkolásuk előtt, hogy ahhoz képest a katyini erdőben több tízezer lengyel tiszt kivégzése szinte könyörületes cselekedet volt. A németeknek azonban esze ágában sem volt akár csak bábállamként helyreállítani a balti államiságot. A cél az volt, hogy a győzelem után a területet német telepésekkel kolonizálják, lakosságának többségét megsemmisítsék, az árjának minősíthető maradékot pedig németté asszimilálják. (Ne legyenek illúzióink, reánk, magyarokra is hasonló sors várt – az azóta ismertté vált tervek alapján.) Hogy erre nem került sor, az a Vörös Hadsereg győzelmének az eredménye, de ebben nem volt köszönet. Folytatódott a polgárság és tehetősebb parasztság üldözése, deportálása, ez a lakoságnak mintegy tíz százalékát sújtotta. Ezt tetézte a nagyszámú orosz nyelvű katonaság és ipari munkásság betelepítése, aminek a célja ugyancsak a bekebelezés véglegesítése, a terület eloroszosítása, hosszú távon tehát a genocídium volt.

A magyar lakosság keveset tudott a szovjet uralom alatt álló Baltikumról, de a rendszerváltozás folyamatában komoly szimpátia ébredt föl a kommunista rendszer elnyomottjai, kiemelten az ötven évvel korábban legázolt három köztársaság népei iránt, akik a magyarhoz hasonló módon lépésről lépésre haladtak a pluralizmus és az önrendelkezés felé. „1989. augusztus 23-án 2 millió ember alkotta élőlánc kötötte össze a három balti szovjet szocialista köztársaság fővárosait. A 600 kilométer hosszan elnyúló békés demonstráció a német–szovjet megnevezési szerződés aláírásának 50. évfordulóján, annak titkos záradéka ellen tiltakozott. Vilnius, Riga és Tallinn így kívánta felhívni a világ figyelmét a szovjet megszállásra, és tanúbizonyságot tenni a balti népek közötti szolidaritásról” – foglalta össze az események 20. évfordulóján Ölveczky Anna az *Index*-ben a függetlenség felé tett nagy lépést.¹ 1990 elején a még ellenzékben lévő Magyar Demokrata Fórum kapcsolatépítő célú küldöttséget menesztett Litvániába. Egy évvel később Vilniusban a szovjet rendfenntartó erők fegyverhasználata tizennégy halálos áldozatot követelt, a formálódó visegrádi együttműködés is elítélte a beavatkozást. 1991. augusztus 19-én Moszkvában a demokratikus változásokkal szemben álló csoport puccsal kísérelte meg Gorbacsov elnök eltávolítását, de a Jelcint követő lakosság és katonaság ezt megakadályozta. Észtország és Lettország szovjet köztársasági kormánya ekkor csatlakozott Litvánia egy évvel korábbi lépéséhez, és kinyilvánította függetlenségét. A magyar kormány egyértelműen a puccsisták ellen és Jelcin mellé állt. Bush amerikai elnök Antall miniszterelnököt, Wörner NATO-főtisztár pedig engem, az egy hónappal korábban nála járt külügyminisztert hívta föl biztató szavakkal. Augusztus 22-én Antall József levélben köszönte meg Bush elnöknek a válság idején tanúsított szolidaritását, kifejezte meggyőződését, hogy fel kell gyorsítani Közép-Európa nyugati integrációját, Gorbacsov meggyengült helyzetében Jelcinre kell építeni, és el kell ismerni a balti államok függetlenségét, jogát a konföderáció útjára térő Szovjetunióból történő kiválásra.² A miniszterelnök tehát – legtöbb kormányfő kollégáját megelőzve – megérezte, hogy eljött az alkalom a balti államok függetlenségi követelésének nemzetközi elfogadtatására. A magyar álláspontot az augusztus 24-i kormánynyilatkozat foglalta össze: „A Magyar Köztársaság kormánya érvénytelennek és törvénytelennek tekinti a Molotov–Rib-bentrop-paktumot. Oroszországhoz és a balti köztársaságok függetlenségét elismerő más államokhoz hasonlóan Magyarország is jogosnak tartja és támogatja Észtország, Lettország és Litvánia népeinek az állami szuverenitásuk helyreállítására irányuló törekvéseit, s [...] bízik abban, hogy az Észt Köztársaság, a Lett Köztársaság és a Litván Köztársaság nemzetközi érvényű garanciát kap arra, hogy rövid időn belül elérheti a népkarant alapján deklarált célját, a tényleges állami szuverenitást.”³ Az óvatoskodó nyugati országokat megelőzve szeptember 2-án a magyar kormány meghívására Budapestre érkezett Landsbergis litván elnök, valamint Saudargas litván, Meri észt és Jurkans lett külügyminiszter, és az Országházban – Antall jelenlétében – aláírtam velük az 1940-es szovjet megszállás óta „alvó” diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló jegyzőkönyvet. Négy nappal később a Szovjetunió elismerte a három állam függetlenségét. A magyar kormány egyelőre finnországi nagykövetét, Jávorszky Bélát akkreditálta mindhárom országba, és utasította, hogy látogassa végig a három fővárost. Kapcsolataink erősítése érdekében 1992. augusztus 7. és 9. között hivatalos látogatást tettem a három országban, megkötöttem velük a vízummentességi megállapodást, és alapszerződést írtam alá külügyminisztereikkel.

A közös történelmi sorson kívül mind a hasonlóságok, mind a különbségek jelentősek e három állam között. A három nyelv teljesen eltérő. Miközben csak a 13–14. században vették föl a kereszténység nyugati válfaját (ez kulturálisan is éle-

sen elválasztotta őket ortodox szomszédjaiktól), Észt- és Lettország evangélikus, Litvánia viszont katolikus. Az előbbi kettő sok tekintetben a skandináv országokhoz hasonló, északi ország, az utóbbi a lengyelekkel alkotott közös állam, a „Rzeczpospolita” révén inkább közép-európai. Noha szerencsésnek mondhatók, hogy egymás ellen vívott háborúk nem terhelik viszonyukat, nincs közöttük erős érzelmi barátság, nem szeretik, ha egybemossák őket, de földrajzi, geopolitikai helyzetük mégis mintegy kötelezi őket a szoros együttműködésre, a szolidaritásra. Ez különösen erős volt a rendszerváltozás küszöbén, amikor egyidejűleg (ha nem is közösen) küzdöttek a függetlenségért, és látványos eleme volt, hogy a függetlenség kivívása után – talán lélektanilag érthető okokból – önálló arculatukat hangsúlyozták, de az EU- és NATO-tagságért folytatott kampány közös nevezőre hozta erőfeszítéseiket.

Jogos a kérdés, hogy az összesen alig hatmilliót kitevő lakosságú három országnak mi ad területüket és lélekszámukat messze meghaladó jelentőséget, és mi indokolja, hogy magyar nézőpontból külön figyeljünk rájuk. Stratégiai helyzetük – a részben semleges Skandinávia és Oroszország között – kritikus, egyben azonban a világpolitikai atmoszféra fontos mérőeszköze, hogyan viszonyul hozzájuk egykori tönkretrevőjük, Oroszország.⁴ A szovjet elnyomás alól fölszabadulva pár év alatt bebizonyították, hogy az önállóság birtokában, jó bel- és gazdaság-politikával ki lehet lábolni a diktatúra által okozott károkból, és az életszínvonalat közelíteni lehet a fejlett európai országok szintjéhez. A lényegében gyarmatosítónak tekinthető, ott megtelepült orosz lakosság – eltérően a magyar és más közép-európai nemzeti kisebbségektől – nem történelmi, őshonos közösség. A velük szembeni bánásmód ugyan kapott sok bírálatot a nyugati országok, illetve az Európa Tanács részéről, véleményem szerint azonban méltányosnak tekinthető. Az állampolgárság megadását teljesíthető feltételekhez kötötték, de akik ezeknek nem tudtak megfelelni, azokat sem telepítették ki, maradhattak lakóhelyükön, használják anyanyelvüket, megtarthatták az orosz nyelvű iskolákat, és megőrizhették kultúrájukat. Az állampolgársággal rendelkezők részt vesznek a politikai életben, képviselőik eredményesen állnak ki érdekeikért. Oroszország azonban elégedetlen a Baltikumban élő oroszok helyzetével, és ez ürügyet kínálhat akár közvetlen beavatkozásra is.

Érdemes arról is tudni, hogy a szovjet időkben számos kárpátaljai magyar fiatal élt a lehetőséggel, hogy a nyelvrokon Észtországban folytasson felsőfokú tanulmányokat, ezek egy része ott maradt, családot alapított, így él ott magyar kisebbség, ezzel is erősítve az ország magyar kapcsolatait.

Úgy vélem, hogy a magyar–balti viszonyt jól foglalja össze a három alapszerződés országgyűlési ratifikálását előterjesztő, jórészt általam készített beszédem.⁵

Tisztelt Elnök Úr!

Tisztelt Országgyűlés!

A kormány nevében megerősítésre ajánlok három kétoldalú szerződést: ezek a Magyar Köztársaság és az Észt Köztársaság, a Litván Köztársaság, valamint a Lett Köztársaság közötti baráti kapcsolatok és együttműködés alapjairól 1992. augusztus 7-én és 8-án aláírt szerződések.

Az 1989-ben megindult közép- és kelet-európai változások meghatározó részeként a Szovjetunió területén annak felbomlása után új független országok nyerték el, illetve állították vissza államiságukat, lehetőséget adva ezáltal a világ és egyben Magyarország számára is, hogy új alapokon és új szempontok alapján alakítsa kapcsolatait velük.

A nemzetközi politika új alanyai között jól megkülönböztethető a balti államok hármas csoportja, amelyeket földrajzi összetartozásuk, történelmük kapcsolódási pontjainak sokasága fűz egybe. Ha csak a 20. század eseményeit idézzük föl, már

akkor is szembetűnik sorsközösségük, amely egyszerre adta meg számukra az önálló állami lét elnyerésének örömét az I. világháború befejeződése után, majd egyazon szerződéssel, az ú. n. Molotov–Ribbentrop- (másként Hitler–Sztálin)-paktum titkos záradékával fosztotta meg ezeket az államokat önállóságuktól, lakosságukat a sztálini rendszer törvénytelen ségeinek és önkényének kiszolgáltatva. Értethető, hogy 1991 augusztusában e három ország elsőként szakadt ki a puccskísérllet miatt megrázkódott Szovjetunióból, és lépett föl államiságuk újbóli nemzetközi elismerésének jogos igényével.

Magyarországnak a balti régióval fenntartott kapcsolatai hagyományosan jók.

Legősibb történelmünk közös emlékei és nyelvi rokonságunk fűzi össze a magyar és az észti népet. A balti népek története nem kevés hasonlóságot mutat a mi térségünkével. A malomkövek közötti fönmaradás kérdése végigkíséri történelmüket. A lívek finnugor népéről Livóniának, Livlandnak nevezett terület megróbbáltatásokkal teli múltjára épp a lív nép eltűnése utal. A német Kardtestvérek hódításait a svéd–orosz háborúk követték egészen XII. Károly poltavai vereségéig, ami az orosz cárok fennhatóságát és önkényuralmát terjesztette ki.

A Lengyelországgal egyesült Litván Nagyfejedelemséghez, egykor Európa legnagyobb államához ugyancsak szoros történelmi szálak fűznek bennünket. A litván Jagelló-ház, a Magyar Királyságnak is három uralkodót adott, Báthory István erdélyi fejedelmet pedig mind a lengyelek, mind a litvánok történelmük legkiemelkedőbb uralkodói között tartják számon.

Függetlenségük elnyerése után ezen államokkal röviddel a Népszövetség általi 1921-ben megtörtént elismerésük után vettük fel a kapcsolatokat, hozzájárulva ezzel a nemzetközi elszigeteltségből való kitoréshez, az új államközi kapcsolatok kiépítéséhez.

Magyar képviseltek, elsősorban konzulátusok 1940-ig működtek a Baltikumban.

1991 augusztusában a Magyar Köztársaság az első között újította fel a függetlenségüket visszanyert balti államokkal a diplomáciai kapcsolatot. Erre 1991. szeptember 2-án Budapesten a három külügyminiszter jelenlétében, egyezmény aláírásával került sor.

Magyarország finnországi nagykövetét akkreditálta mindhárom balti országba. A nagykövet, illetve munkatársai rendszeresen felkeresik mindhárom országot és biztosítják a napi kapcsolattartást és információáramlást.

1992. augusztus 7. és 9. lezajlott baltikumi körutam során mindhárom köztársaság fővárosában, mindhárom érintett országgal aláírtam az Önöknek benyújtott szerződést és a vízummentességi egyezményt.

A balti államokkal kötött Alapszerződések meghatározó szerepet játszanak hazánknak a balti térséggel folytatott politikai, társadalmi és gazdasági együttműködésben, az érintett országokkal fennálló kapcsolataink megszilárdulásában és továbbfejlesztésében.

A szerződések megerősítik, hogy az érintett államok kapcsolataikban alapelvül az Egyesült Nemzetek Alapokmányának elveit, a Helsinki Záróokmány, a Párizsi Charta az Új Európáért, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet egyéb dokumentumaiban foglalt célokat és elveket tekintik. Hitet tesznek az egyetemes emberi értékek és jogok érvényesítése, a szabadság, a demokrácia mellett. Kiemelik az érintett népek történelmi múltjában gyökerező és a századok során ápoltt kapcsolatokat, mint a kapcsolatok alapkövét.

Elsődleges feladatuknak tekintik az érintett országok együttműködését az oktatást, a művelődést érintő valamennyi területen.

Az újjászülető demokráciák igényével azonos külpolitikai célként fogalmazzák meg az európai integrációt, elérésében egymás politikájának kölcsönös támogatását irányozzák elő.

A balti régió egyik államával való kapcsolat-rendszerünkben sem áll fenn azt rontó tényező, a magyar és az érintett országok állampolgárait érintő ügyekben az elfogadott nemzetközi normák érvényesek.

Szeretnék rámutatni arra, hogy a magyar–észti kapcsolat meghatározó szerepet játszik a finnugor együttműködés kialakításában is. Magyarország feladatának tekintem, hogy lehetőségéhez mérten segítse a kis finnugor népek kultúrájának, nyelvénének megőrzését, amivel egyaránt járul hozzá az emberiség egyetemes értékeinek megmentéséhez, valamint saját nemzettudatunk megőrzéséhez. A finnugor együttműködés koncepciójának kormány szinten történő kidolgozása jelenleg folyamatban van.

A balti országok közül jelen Alapszerződést a litván parlament 1992. október 7-én, a lett Parlament 1992. december 16-án ratifikálta.

Az elhangzottak alapján kérem, hogy a T. Ház erősítse meg a magyar–észti, a magyar–lett és a magyar–litván Alapszerződéseket.

Politikai és gazdasági megfontolásból a balti államok számára különösen fontos volt tagságot szerezni az Európai Unióban, geopolitikai helyzetük folytán pedig a NATO-ban. Az EU nem akart különbséget tenni a visegrádi országok és a baltiak között, 2004. május 1-jétől egyszerre váltak az európai integráció részeseivé. A NATO viszont 1999-ben csak a három politikai és katonai szempontból akkor legmegbízhatóbb és legfontosabb három országot vette föl. Én rokonszenvvel fogadtam a balti felvételi kérelmét, de kezdetben az orosz tiltakozás miatt esélyeket nem láttam biztatónak. Ennek ellenére – Washingtonban nagykövetségként – szoros együttműködtem képviselőikkel és a felvételüket támogató amerikai politikai és katonai körökkel a tagságért folytatott erőfeszítésekben. A siker, a 2004. március 29-i felvétel hozzájárult az európai biztonsághoz, mert a balti térség megszűnt a „senki földjé”-nek lenni, többé nem kínálhatott könnyű prédát felelőtlen politikai-katonai körök számára.

Noha az ezredfordulót követő európai gazdasági visszaesés, majd a 2008-as pénzügyi válság erősen érezte hatását a külkereskedelemtől nagyban függő baltiakra, és Oroszországtól kevésbé függő energiaellátásuk biztosítása jelentős ráfordításokat igényelt, gazdasági eredményeik imponálóak. Mára mindhárom ország valutája az euro, és a jelek szerint ez minden tekintetben beváltotta a várakozásokat. A többpárti demokrácia mindhárom országban virágzik, az egymást váltó jobb- és balközép koalíciók összetétele változó, szélsőséges megnyilvánulásokat jobbára csak Oroszország vél látni e régióban. A Baltikum rendszerváltozás utáni történetét teljes mondhatjuk sikertörténetnek.

Az elmúlt 25 évben Magyarország és a balti államok viszonya a gyakorlatban is szorosabbá vált, kölcsönösen nagykövetségek nyíltak a fővárosokban, amit az integrációs szervezetek közös tagsága mindenképpen indokolt. Ezért is nehéz magyarázatot találni, hogy Magyarország 2014 szeptemberében hogyan zárhatta be Tallinnban a nagykövetséget. Ez a finnugor rokonságot is erősen ápoló északkeleti rendkívül rossz visszhangot váltott ki, kénytelenek voltak ők is bezárni budapesti képviseletüket. Az észti fővárosban továbbra is működő Magyar Intézet semmiképpen nem tudja ellensúlyozni a barátságtalan lépést. 2016 tavaszán ugyan a sajtóban megjelent a hír, hogy újra megnyílik a magyar nagykövetség, de ez a mai napig nem következett be.

Arról nem tehet a három balti ország, hogy a legutóbbi években orosz részről a hangneme ismét fenyegető lett, kibertámadásokra, sőt egy alkalommal egy észti határőr elrablására is sor került. Válaszként a NATO határozott nyilatkozatok mellett szövetséges haderők fizikai jelenlétével igyekszik eloszlatni azt az esetleges

orosz feltételezést, hogy a Washingtoni Szerződés 5. cikkelye olyan verbális garancia, amelyet nem kell komolyan venni. A történelem igen sok tanulságot kínál, és az egyik legfontosabb, hogy „egységben az erő”. Ha az 1930-as években a nyugati demokráciák Hitler megbékéltetése helyett a béke megőrzését nem önző, egyéni lépések útján próbálták volna biztosítani, akkor Közép-Európa, a baltiakkal együtt elkerülte volna azokat a soha nem feledhető szenvedéseket, amik az elmúlt század közepétől a rendszerváltozásig érték.

■ JEGYZETEK

1. http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2009/08/25/1989_ketmillio_ember_fogta_egymas_kezet/
2. Antall József levele George H. W. Bushhoz, 1991. augusztus 22. Másolata birtokomban.
3. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. 1991. 270–271.
4. Alapos elemzés erről a Glenwood Media Kft tanulmánya: <http://www.geopolitika.hu/hu/2016/10/04/a-balti-oroszok-helyzetkepe-a-xxi-szazadban-a-balti-allamok-kulonleges-biztonsagpolitikai-helyzete/>
5. Jeszenszky Géza külügyminiszter expozejája az Országgyűlésben a magyar–észti, a magyar–litván és a magyar–lett alapszerződés ratifikálása ügyében, 1993. november 9-én. Az Országgyűlés Naplója alapján.

